

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК ОСЕРДЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ МИХАЙЛА
ДРАГОМАНОВА

Дічек Наталія,

д. пед. наук, професор

Інститут педагогіки НАПН України

Почнемо з окреслення поняття «національна ідея» як підґрунтя дослідження. Поділяємо думку тих науковців, які визнають складність встановлення сталої дефініції цього поняття, його багатозначність (акад. Ю. Римаренко) і що для різних періодів історії та різних народів воно варіюється [1, с. 760-762]. Тому, виходячи з хронотопічної залежності суті поняття «національна ідея», можна стверджувати, що для періоду другої половини XIX ст. і для українців вона полягала у відродженні і збереженні народної, тобто української мови, яка у згаданий історичний час чином залишалася головним в ужитку селянства і невеликої кількості освіченої, національно орієнтованої частини суспільства. Представником її був і відомий вчений-історик і культурно-просвітній діяч Михайло Драгоманов (1841-1895), який вважав народню мову «найвиднішою національною ознакою» і «способом морального зв'язку між людьми» [2, с. 190].

Виключно актуальним завданням сучасних дослідників є неупереджена оцінка освітньо-культурного розвитку України у сув'язі проблем національно-визвольних змагань ХУІІІ-ХХ ст. з методологічних позицій постмодерну, інтердисциплінарності, що дасть змогу глибше осягати шляхи формування національної самосвідомості та окремішності українців та ролі їхньої рідної мови і літератури у цьому процесі. Звернемося до спадщини М. Драгоманова, в якій відбито авторське розуміння національної ідеї українським інтелектуалом європейського рівня.

У доробку вченого міститься кілька праць непроминальної цінності, присвячених питанням національної освіти українського народу та його права на рідномовність. Серед них чільне місце посідає документально-публіцистичний нарис «Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії» (1877), чия цінність для нас, нащадків, полягає у своєрідній тривимірності змісту й значення.

Перше, це його суто історико-педагогічний зміст, що для нас слугує віддзеркаленням, історично-цінним свідченням стану найнижчої і найпоширенішої на той час в Україні ланки освіти – початкової або народної школи, де сільських україномовних дітей навчали не рідною їм мовою, а виключно російською, «це лих... тягнеться десятки років і само по собі може поставити наш народ позаду трохи не усіх народів в царстві руськім» [4, с. 10].

Друге, викривально-публіцистична сила твору, яка виявляється у науково аргументованих доказах М. Драгомановим існування в Російській імперії проблем українства (так зване українське питання, або, як означає сам М. Драгоманов, «українська національна справа») [2, с. 149]), їх історичної за давності і пов'язаності із узаконенням імперською владою низки антиукраїнських заборон, зокрема у другій половині XIX ст. (Валуєвський PEDAGOGY PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF MODERN SCIENCE 208 циркуляр, Емський указ) на функціонування української мови не лише в освіті, а майже в усіх сферах життя (книгодрукування, судочинство, релігійні відправи, публіцистика тощо). На цей час припадає посилення громадського руху за розвиток національної свідомості українців, як зазначав І.Огієнко, «розіжденої державною нівеліровкою та русифікацією» [3, с. 111].

Третє, прогностична спрямованість на необхідність невідкладного покращення стану освіти українців, потребу організації рідномовної школи, друку підручників і книг з

різних галузей знань українською мовою. Раціональне зерно цих ідей безперечно проросло діяннями і М. Драгоманова, і його однодумців по Старій громаді, і поширенням просвітницьких починань. Додамо також, що з моменту видання нарису за кордоном (Женева), де вчений перебував у вимушеній політичній еміграції, твір не перевидавали. І лише у 2003 р., хоча й у скороченому й осучасненому варіанті, текст вперше було надруковано в Україні в хрестоматії «Маловідомі першоджерела української педагогіки (др. пол. ХІХ - ХХ ст.) автором цих рядків.

Оскільки мова, якою писав М. Драгоманов, є певним проміжним етапом у низці спроб виробити українське письмове мовлення (версія фонетичного еквіваленту мови), то цитати ми подавали осучасненою мовою (Пояснимо: замінено написання слів, наприклад, “життьгя” на “життя”, “льуде” – на “люди”, “шчоб” – на “щоб” тощо, буквосполучення жі, же, ії, аї, ју, замінені відповідно буквами і, є, й, я, ю; замінено русизми, наприклад, “єсть” на “є”, “Кііва” на “Києва”, “случай” на “випадок” тощо). Оригінал книги зберігається в Інституті рідкісної книги Національної бібліотеки України імені В. Вернадського.

На вірогідних історичних фактах М. Драгоманов «розібрав до нитки» [4, с. 8] шлях занепаду українського шкільництва за часів входження України до складу Російської імперії, і водночас висвітлив спроби свідомої частини інтелігенції впроваджувати елементи національної освіти. Зокрема високо поцінував діяльність народних недільних шкіл (1859-1862), де за «азбуку і дошку» сіли «молодіж, старі, голодранці, часом і дами в шовку сіли, з хлопцями і дівчатами» [4, с. 11]. І хоча влада доволі швидко «нібито тимчасово» закрила такі недільні школи, пише М. Драгоманов, усе ж таки вони «заставили говорити про мужичу освіту». І роблячи вигляд, що клопочуться освітньою справою, гірко іронізує Михайло Петрович, офіційні особи вирішили передати ці школи до рук тих, хто був “ліпшою підпорою трону”, попів, які «просто зайвий раз візьмуть з мужика гроші, а шкіль ніяких не заведуть, ... так щоб на ділі не було в мужика школи, щоб він зовсім нічому не навчився» [4, с. 12].

Використовуючи як неспростовні аргументи звіти навчальних закладів і різних освітніх комісій, анкети, реєстри й господарські книги шкіл, численні публікації в газетах і журналах тощо, М. Драгоманов створив панораму жахливого стану тогочасної народної школи, гоніння на вчителів, які бодай у чомусь давали дорогу українській мові чи навіть просто зберігали україномовні видання. Однак він не зупинився лише на констатації важкого становища, а окреслив можливі засоби протистояння тотальному омосковленню народу і обґрунтував шлях національного відродження за допомогою школи (йшлося насамперед про початкову школу, яка могла забезпечити наймасовіший вид освіти), рідномовної, в основу роботи якої був би покладений принцип народності у навчанні і вихованні. Вчений підтримував в основному педагогічні погляди К. Ушинського, В. Водовозова, зокрема про доцільність принципу народності, але не погоджувався з введенням для початкового навчання українських дітей, наприклад, читанки К. Ушинського «Родное Слово» або «Родной мир» В. Попова, бо : «“Рідна мова”, “Рідний світ” – добрі слова! Та кому рідні? Московцям чи українцям? Що одному рідне, другому чуже!» [4, с. 39]. Він пропонував переробити і доповнити «Родное слово» згідно з потребами українських школярів, збагативши книжку українськими піснями, казками, приказками, повістями, віршами. Не відділяючи питання освіти від суспільно-політичної проблематики, вчений на широкій джерельній базі доказово показав, як саме царська влада здійснювала планомірний розвал української народної школи, що становила основу суспільства. За часів кріпацтва годі було й думати про освіту простого народу, писав він, а за царя Миколи І уряд не раз видавав укази про те, що навіть міщани отримують «неприличное их званию образование». Про потребу освіти для мужика заговорили у Росії вголос тільки тоді, як почали говорити про селянську волю, тобто лише в середині ХІХ ст. Але з відміною кріпацтва панівні кола не поспішали «просвіщати» простий люд: «...хто ж буде за плугом ходити, як усі мужики за книжки сядуть» [4, с. 12].

Михайло Драгоманов констатує, що «уся історія шкіл в Росії за остатні сто років є

ні що інше, як бійка уряду з наукою і освітою, та видумки, як би не дати людям вчитися, особливо мужикові, не дати вчитись, навіть простої азбуки» [4, с.9]. Тому він закликав українських патріотів, членів Громад працювати над тим, щоб дати народові справжню правдиву школу для дітей і наукові книжки для дорослих: «... а громадівцям українським зовсім не можна сказати, що й без нас хто небудь зробить що-небудь для мужика українського, хоч простий букварь, котрий в другому місці зробить хто-небудь зза одних грошей. І на Україні тільки щирий прихильник мужицький може взятись за такий букварь. У нас, коли мужицькі громадівці не зроблять наукових книг для мужиків, то і ніхто не зробить. ... А щоб зложити такі книжки, далі щоб зложивши їх, провести між народ, візьмемось за школу, заведемо школи по всіх углах, де можна тільки нам пролізти» [4, с.14].

Освітньо-філософські погляди Михайла Драгоманова базувалися на енциклопедичних знаннях, його світогляду був притаманний демократизм і гуманізм, сповнені духом народності й патріотизму. Мріючи про прискорення культурного розвитку українського народу, про становлення рідномовного письменства й науки, учений виступав за «європеїзацію» української освітньої справи. Своєю громадсько-політичною діяльністю вчений збуджував суспільну думку, спрямовував її у національно-патріотичне річище. Не поділяючи ідей радикального націоналізму, що на його думку суперечать загальнолюдським цінностям, М. Драгоманов був переконаний, що національне відродження слід починати через створення національної за змістом та ідейним спрямуванням школи, тому і піднімав у своїх працях питання освіти.

Мріючи про прискорення культурного розвитку українського народу, про становлення українського письменництва і науки, і відчуваючи прикрість від того, що «більша частина українців лінується вчитися мовам європейським», М. Драгоманов наголошував на важливості вивчення в школах різних мов: «Найскорше пішло б оновлення, якби наша письменська громада взялась рішуче вчитись європейським мовам та просто увійшла в прямі стосунки з європейською наукою, письменством і політикою [5, с.494].

М. Драгоманов вірив, що лише нове, не задурене покоління, виховане на «непопсованій науці», буде здатне змінити життя на краще, а тому невпинно закликав національно свідомі сили включатися саме в освітню працю, аби забезпечити організацію такої школи, яка б виховувати дітей у дусі свого народу, знайомила з його історією, фольклором, традиціями, ідеалами. А найкраще цього можна досягти завдяки вивченню рідної мови та літератури, яким Михайло Петрович відводив роль головних предметів у народній школі. Він твердо вірив, що мова – це споконвічне знамено нації, безцінний скарб народу, який не можуть відібрати ні закони, ні циркуляри, тому й у повному сенсі цього слова боровся за визнання окремішності української мови і повернення її до шкіл на правах національної мови, а не діалекту. Щоб досягти у цій боротьбі успіху, необхідно було створювати, видавати і поширювати художні і наукові книжки. Вчений і практично, і теоретично обґрунтовував необхідність складання «учебных и читальных книг, приспособленных к украинскому народу» [4, с.14], наголошуючи, що навчання треба починати народною мовою.

Список літератури

1. Мала енциклопедія етнодержавознавства. (1996). / НАН України. /Ред. Ю.І.Римаренко. Київ: Довіра Генеза.
2. Драгоманов, М.П. (1994). Листи на Наддніпрянську Україну (1892-1893). В кн.: Б.Грінченко – М.Драгоманов : Діалоги про українську національну справу. Київ: НАН України, Інститут української археографії. Вип. I. С.149-273.
3. Огієнко, І. (1918). Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ : Вид-во книгарні Є. Череповського. 272 с.

4. Драгоманов, М. (1887). Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії. Женева: Geneva-Vale-Lyon, H.Georg, Libraire-editeur. 60 с.
5. Драгоманов М. (1891). Чудацькі думки про українську національну справу. Народ. № 7; 9; 11; 13-14. Передрук: Вибране. К.: Либідь, 1991. С.461-558.